

L'aragonès: perspectives de cooficialitat i de model unitari¹

ROSA MARÍA CASTAÑER MARTÍN
Universitat de Saragossa

1. Introducció

Cal començar per precisar a què ens referim quan parlem d'aragonès. Es tracta d'un dialecte romànic, sorgit del llatí, que durant el període medieval es va desenvolupar com a llengua històrica i que, per circumstàncies diverses que veurem més endavant, va iniciar un retrocés que va conduir la llengua a la situació actual de supervivència en forma de parlars o varietats fragmentades en algunes zones altoaragoneses.

Sense entrar en consideracions sobre els debatuts conceptes de *llengua* i *dialecte*, i si acceptem que la diferència entre els dos ve condicionada per factors externs —polítics, culturals, històrics en definitiva—,² sembla que, en efecte, aquests van ser els elements que van frenar l'expansió de l'aragonès com a llengua. Des de fa més de 30 anys, diferents associacions —especialment el Consello d'a Fabla Aragonesa— s'han distingit per l'afany de recuperació de l'aragonès i per la creació i difusió d'un model normalitzat,³ que avui dia encara és objecte de discussió i no l'accepten molts d'aquells que mantenen vius els parlars autòctons. L'adopció de mesures de política lingüística per salvaguardar les varietats altoaragoneses conservades fins l'actualitat, les propostes d'una possible cooficialitat i la conveniència o no d'un model d'aragonès unitari també són un altre motiu de debat.

La investigació sobre l'aragonès ha estat constant des dels primers anys del segle xx —caldría recordar noms pioners com ara Costa, Navarro Tomás, Saroïhandy o Kuhn— fins als nostres dies. El resultat és una extensa bibliografia que es refereix tant a aspectes sincrònics com diacrònics⁴ i de la qual no podem fer-nos ressò en aquestes breus pàgines.

¹ Traducció del castellà de Gloria Broch Arnau (Universitat Jaume I), dins del Pla estratègic 2005 del Departament de Traducció i Comunicació. Revisió de Joan Verdegall (UJI).

² Entre l'àmplia bibliografia al voltant d'aquest tema podem mencionar Alvar (1996) i Coseriu (1981, 1986); una completa exposició sobre els diferents usos del terme *dialecte* es pot llegir en Montes Giraldo (1987), i les propostes des de la sociolingüística per evitar el conflicte terminològic s'exposen, per exemple, en Moreno (1998).

³ Vegeu Conte i altres (1977) i Nagore (1989). Ha comptat amb un clar rebuig per part de prestigiosos investigadors de la filologia aragonesa; vegeu, entre altres, Buesa (1980), Alvar (1986) o Monge (1988).

⁴ Per a una descripció exhaustiva dels seus trets, vegeu Alvar (1953, 1996); lloc destacat ocupa l'ALEANR, atlas a partir del qual s'han elaborat caracteritzacions generals com les de Buesa (1988), Enguita (1988) o Castañer (1996, 1997). Entre els estudis monogràfics es poden citar Alvar (1948), Badía (1950), González Guzmán (1953), Haensch (1960), Nagore (1986), Mott (1989), Arnal (1998), Benítez (2001), Saura (2003). Finalment, en Enguita (1999) es mostra un estat de la investigació en les diferents àrees i una acurada selecció bibliogràfica, classificada per continguts.

2. Origen i història de l'aragonès

Les dificultats per determinar quan naixen les llengües romàniques es constaten, lògicament, si ens apropem a l'origen de l'aragonès. Solen utilitzar-se termes com ara *preromànic* o *protoromànic* per fer referència a la llengua que es parlava durant el període visigòtic, clau en el desenvolupament lingüístic peninsular i que fa l'efecte que és especialment obscur. Però al segle VIII —si no abans— ja existien les llengües romàniques (Ariza, 2004: 309), encara que aquells que les feien servir no eren conscients de parlar una llengua diferent del llatí. Si s'accepten les hipòtesis de Wright (1989), aquesta presa de consciència es produiria a mesura que s'estenia la reforma carolíngia (iniciada a França l'any 800) i que encara tardaria a arribar a l'escriptura. Tal com indiquen Enguita i Lagüéns (2004: 73), no existeixen documents escrits totalment en aragonès fins al segle XIII. Tot i això, des de mitjan segle XII, alguns manuscrits presenten fragments clarament aragonesos. Per aquesta raó, les primeres manifestacions cal buscar-les en uns documents on el llatí i el romànic s'entremesclen, a causa de les dificultats d'uns escribes que confonen els seus usos habituals amb un llatí mal après en el qual pretenen escriure. Són textos que, en tot cas, no semblen reflectir una llengua realment parlada i que desapareixen tan bon punt el romànic passa a l'escriptura (Quilis, 1999).

Les circumstàncies històriques determinants en la configuració de l'aragonès són conegudes de sobres; ja les va assenyalar Alvar (1953) i es repeteixen i precisen en la bibliografia posterior (Lagüéns, 1991; Castañer, 1991; Enguita-Lagüéns, 2004). Es tracta de la romanització tardana a les altes valls pirenaïques, que havien estat sotmeses a una dominació musulmana directa i que van veure nàixer el regne aragonès medieval, creat a partir de la unió de tres nuclis que fins aquell moment havien seguit una trajectòria històrica diferent: Aragó, Sobrarb i Ribagorça. L'any 1037 es produeix la fusió dels tres comtats i es constitueix el Regne que inicia el descens reconqueridor cap a les terres planes. Pel que fa als aspectes lingüístics, aquest avanç implica la pèrdua de trets peculiars i la influència d'altra gent, i marca unes clares diferències entre els parlars pirenaïcs medievals i allò que Pottier va denominar «aragonès comú» (Pottier, 1955: 679-689). La discontinuïtat entre els parlars pirenaïcs actuals i l'aragonès escrit de l'edat mitjana estaria causada per la diferència que hi ha entre la primitiva llengua pirenaica i aquella que s'escampa cap al sud, matisada per influències diverses (ultrapirenaïques, catalanes, castellanès i mossàrabs) que, junt amb la presència del llatí, de l'àrab i de l'hebreu de les comunitats jueves, originarien una situació que Enguita (1991: 50) caracteritza com a complex multilingüisme.⁵ En aquest sentit, argumenta Frago (1989: 109), «si suposem que no existeixen idiomes sense diferenciació geogràfica i social, ningú no pot negar que en l'aragonès vulgar es va produir una fractura molt forta entre el dialecte pirenaic vell i el nou que es va establir sobre les terres planes a partir de la reconquesta». Aquest va ser el model per a l'aragonès de la Cancelleria reial, les obres jurídiques o literàries, i hauria esdevingut, sens dubte, el referent que hauria continuat fins avui, si les circumstàncies històriques i culturals hagueren estat diferents.

⁵ Més dades en relació amb aquesta complexitat lingüística en Enguita (1991); en Lagüéns (1999) es troba una completa exposició sobre aquestes qüestions, acompanyada d'una detallada informació bibliogràfica.

Al segle XIV comptem amb un personatge molt important, Juan Fernández de Heredia. El seu excel·lent mecenatge va contribuir a realitzar múltiples traduccions i compilacions històriques, però la seua llengua —sense uniformitat, a causa de la intervenció de diversos copistes i traductors, i de la interferència de diferents fonts emprades— presenta especials problemes (Geijerstam, 1964; Enguita, 1996; Cacho, 1997). Però el Renaixement no va arribar a quallar a la Corona d'Aragó i l'aragonès va retrocedir davant l'expansió del castellà. Els factors que repercuteixen en la progressiva castellanització del Regne són, d'una banda, lingüístics, ja que l'aragonès i el castellà coincidien en alguns aspectes evolutius, i, de l'altra banda, culturals —vist el desenvolupament i prestigi de la literatura castellana— i polítics, per dues raons: l'arribada de la dinastia dels Trastàmara amb Ferran I (1412) i la unió castellano-aragonesa a causa del casament dels Reis Catòlics (1469). Així doncs, en arribar el segle XVI la castellanització s'imposa a Saragossa, el nucli més important de la regió, avança per la vall de l'Ebre i s'escampa per la resta del territori de manera progressiva i contínua.⁶ A partir d'aquell moment, l'evolució de l'aragonès com a llengua històrica — en el sentit coserià— es veu reprimida; no s'hi donaven les condicions necessàries perquè es desenvolupara una literatura vernacla amb mínimes pretensions, ja que —segons Frago (1980: 273-274)— «la manca de la base idiomàtica necessària en gran part del territori i l'absència de l'ambient cultural imprescindible als llocs que encara conservaven els parlars dialectals, més o menys contaminats de castellanismes i més o menys vulgaritzats, constituïen una barrera molt difícil de superar per al fenomen literari».⁷

3. Caracterització lingüística

3.1. Fonètica

A continuació enumerarem les característiques lingüístiques més rellevants, sense posar atenció a la variació diatòpica, tret d'alguns casos especialment significatius. Pel que fa a la fonologia, destaca l'existència en els parlars altoaragonesos d'un fonema prepalatal fricatiu sord (*axada*) que, en alguns aragonesismes estesos per tota la regió, ha evolucionat al velar /x/ (*ajada*). I pel que fa als trets suprasegmentals, es pot ressaltar la tendència a eliminar l'accentuació esdrúixola (*pajáro*) i una peculiar entonació, amb característiques pròpies en les diferents comarques, poc estudiada.⁸ Des d'un punt de vista històric, determinades evolucions fonètiques caracteritzen l'aragonès: diftongació de les vocals E i o breus tòniques, amb els resultats generals *ie*, *ue*, i amb alguns exemples en *ia* (*tiampo* «temps»), *ua*, *uo* (*buano* «bo», *guordio* «ordi» <HORDEU). Igual que amb el leonès, i davant del que ocorre en el castellà, la diftongació es produeix també davant iod (*fuella* «fulla», *güello* «ull») i en les formes del verb *ser* que duïen E breu tònica (*yes* <ES, *yera* <ERAT). Pel que fa al tractament de les vocal àtones finals, l'aragonès es troba en una situació intermèdia entre el major conservadorisme del castellà i la tendència general a apocar les *-e* i *-o* finals del català. Aquesta gradació s'aprecia, fins i tot, en els parlars altoaragonesos tal com

⁶ Sobre la situació lingüística i els trets de l'aragonès en la baixa edat mitjana, vegeu Enguita (2004).

⁷ Al volum 7 de l'*Enciclopedia Temática de Aragón* (Alvar, 1988) es troba una valuosa història de la literatura a Aragó, amb magnífics articles de diversos especialistes sobre cadascuna de les èpoques i temes.

⁸ Un equip d'investigació de la Universitat de Saragossa, dirigit per l'autora d'aquest article, i integrat en un projecte d'àmbit romànic (l'AMPER), ha iniciat l'estudi experimental de l'entonació aragonesa; més informació en Castañer i altres (en premsa).

ens arrimem a l'est de la regió. L'apòcope pot provocar l'aparició de consonants finals com *-t* o de grups que a voltes se simplifiquen (*nueyt* > *nuey*, *fuent* > *fuén*) o s'assimilen (*diners* > *dinés*, *chiquets* > *chiquez*). Finalment recordarem un procediment típic, encara que no exclusiu, per resoldre els hiats: junt al tancament vocàlic i les possibles translacions accentuals (*bandiar* «tocar les campanes»), a voltes s'intercala una consonant epentètica que, de vegades, es podria interpretar més bé com un manteniment de la consonant etimològica (*reyir* o *arreguir* «riure» < RIDERE; *sayeta* «sageta» < SAGITTA).⁹

L'evolució de les consonants coincideix, en gran manera, amb l'evolució general a la Romània: es manté la F- inicial (*farina*); es conserva la G- inicial seguida de vocal palatal, amb un resultat —idèntic al de la I consonàntica inicial— prepalatal fricatiu sonor en el període medieval, que posteriorment esdevé sord i es transforma en palatal africacat sord (*GEMICARE > *gemecar* > *chemecar*; IOCARI > *jugar* > *chugar*); els grups consonàntics inicials PL-, CL- i FL- no s'alteren (PLICARE > *plegar* > «llegar», CLAVE > *clau* > «llave», FLAMMA > *flama* > «llama»), encara que a Ribagorça —com al Pallars català— es palatalitza la *l* i dóna resultats com *pllegar*, *cllau*, *fllama*, amb un procés que afecta així mateix a grups on intervé una consonant sonora (*blanco*), fins i tot en posició interior (*noble*). Els grups consonàntics llatins LY, C'L, T'L i G'L han evolucionat a una palatal lateral (MULIERE > *muller*, OCULU > *güello*), mentre que CT i ULT es resolen amb vocalització de la consonant imploriva i ofereixen resultats com ara *feito* «fet» (< FACTUM) i *muïto* «molt» (< MULTUM), que en llocs com Bielsa es redueixen a *feto* o *mutó*; els grups SCY, STY i SC^{e.i.}, igual que -PS-, originen un grup prepalatal fricatiu sord: ASCIATA > *axada* «aixada» i IPSE > *ixe* «eixe». A l'igual que la major part dels dialectes romànics, l'aragonès conserva inalterada la L- inicial, encara que aquesta consonant es palatalitza en els parlars aragonesos més orientals, de la mateixa manera que amb les llengües que s'adscriuen al català (*lluna* < LUNA). Pel que fa a la -r final, podem advertir que no es pronuncia en la zona oriental aragonesa i, de manera més aïllada, en altres llocs (per exemple, no es pronuncia a Ansó, però sí en la veïna vall d'Echo).

Normalment s'inclou com a característica aragonesa el fet de mantenir el grup -NS- que —cal reconèixer— es produeix només en un reduït nombre de paraules (*ansa* «ansa», *pansa* «pansa», i derivats, a més de l'exemple no etimològic *onso* < URSU), encara que la història d'aquestes paraules cal estudiar-la per separat. Com a tret evolutiu general, l'aragonès va assimilar en la -s- l'esmentat grup consonàntic.¹⁰ Altres trets considerats especialment representatius de l'aragonès, i comuns a les dues vessants pirenaïques, no han sobrepassat les valls altoaragoneses, excepte en exemples puntuals. Es tracta de la conservació de les consonants sordes intervocàliques sense sonoritzar (*capeza* < CAPITIA) i de la sonorització d'aquestes mateixes consonants després de nasal o líquida (*bango* «banc»). En el parlar actual, i sobretot en la toponímia, contem, a més, amb exemples on, igual que a Bearn i Gascunya, la geminada lateral llatina -LL- ha originat *ch* o *t* (*betieto*, *betiecho* «vedell» < VITELLUM).

⁹ Vegeu el detallat estudi d'aplicació general, amb atenció a una variada casuística, elaborat per Buesa (1958).

¹⁰ Segons es desprèn de les explicacions que Corominas aporta en les entrades respectives del seu diccionari etimològic (cf. DCECH, ss. vv. *asa*, *oso* i *pasa*); en aquesta última és absolutament rotund en afirmar que «tampoc és cert que l'aragonès constituïssa una excepció entre els romànics quant a la reducció -NS- > -S- general en llatí vulgar, ja que en aragonès com en català-occità aquest canvi fonètic [l'assimilació] té vigència com a tots els llocs».

3.2. Morfologia

Si passem al nivell morfològic, podem recordar, sense aprofundir massa, la formació del plural amb una *-s* afegida, tant si la paraula acaba en vocal com en consonant (*arbóls*), la conservació del gènere etimològic llatí en paraules com *la val*, i l'existència de diversos paradigmes d'article: *o, a, os, as*, (que és el més estès per l'Alt Aragó), *lo, la, los, las* i *el, la, els/es, las/les*, i els —en principi— al·lomorfs combinatoris *ro, ra, ros, ras*. Les formes pronominals del subjecte es construeixen amb preposició (*a tú* «a tu»), els possessius van acompanyats d'un article (*la mía casa, la casa mía* «ma casa»), es coneix el demostratiu *ixe* «eixe» i, en alguns llocs, el pronom personal *li* «li» i el relatiu *qui* «qui»; continua viu l'indefinit *bel, bella, bellos, bellas* «algun, alguna, alguns, algunes» i els pronoms adverbials derivats d'IBI (*bi, b', y, be, ye*) i INDE (*en, ne, n'*, a més de la variant oriental *ñ*), amb valors, entre altres, locatiu o direccional (*no y voy* «no hi vaig», *ya'n vengo* «ja vinc», *me'n voy* «me'n vaig»), i valor de complement preposicional (*no bihe pensau* «no hi he pensat», *ya no'n fablan* «ja no en parlen»);¹¹ les formes derivades d'INDE s'empren també, acompanyades de la preposició *de* si el substantiu al qual fa referència està explícit en l'oració, amb valor partitiu (*dámene* «dóna-me'n», *ya'n tengo de papel* «ja en tinc de paper»). Podria afegir-se la presència d'alguns adverbis característics o de preposicions com ara (*en*)*ta* «a, hacia» i, pel que fa a la formació de paraules, cal esmentar l'ús amb valor diminutiu del sufix *-ete*, el més corrent a Osca i a la zona oriental de les altres dues províncies, i *-ico*, propi de Saragossa i de Terol; a més, a l'Alt Aragó, *-ón* presenta tant el valor augmentatiu com el diminutiu (*vallón* «vall menuda», *manchón* «manxa de ferreria»).

Destaquen les característiques especials de la conjugació aragonesa, amb desinències específiques, com ara la *-z* final per a la segona persona del plural (*amaz* «estimeu»),¹² i algunes diferències —segons les zones— en altres terminacions. Així, a llocs com Echo, es substitueix la terminació *-mos* castellana per *-nos* per a la primera persona del plural del pretèrit imperfecte i del condicional (*cantábanos* «cantàvem»), mentre que en els parlars de l'est de la regió es produeix una apòcope (*llaurém* «treballem» a Benasque i *puyán* «pugem» a Gistaín). En l'imperfet de les tres conjugacions es conserva la *-B-* etimològica llatina (*cantaba, temeba, partiba*). Aquest temps verbal ofereix, a més, en alguns parlars altoaragonesos la peculiaritat de diferenciar entre la primera i la tercera persona del singular (*puyabe* «jo pujava» / *puyaba* «ell pujava» a Bielsa o Gistaín, *llaurava* «jo treballava» / *llaurabe* «ell treballava» a Benasque).

Els diferents paradigmes del pretèrit perfect simple permeten individualitzar alguns dels parlars millor conservats.¹³ Navarro Tomás (1909) ja va distingir tres tipus de perfect per a la primera conjugació, amb exemples medievals: perfets amb *-é* (*canté, cantés, canté, cantemos, cantez, canteron*) a Echo, perfets amb *-ó* (*cantó, cantós, cantó, cantomos, cantoz/ cantóis, cantoton*), que l'insigne filòleg va trobar a la vall d'Aragüés, i del qual queden

¹¹ Per a una sistematització dels usos actuals d'aquests pronoms adverbials, vegeu Arnal (1998).

¹² Tot i això, en alguns parlars altoribagorçans es manté el morf *-ts* (*llauréts* «treballeu» a Benasque).

¹³ Vegeu informació sobre les tendències generals en la conjugació d'aquest temps verbal, així com sobre les distintes variants, la seua gènesi i extensió, en Buesa-Castañer (1994).

algunes formes esporàdiques per l'Alt Aragó, i el que denominem pretèrit vulgar per anonomàsia, que es representaria amb el model ansotà (*cantey*,¹⁴ *cantés*, *cantó*, *cantemos*, *cantez*, *cantoron*); a aquests paradigmes podem afegir el de la vall de Bielsa, certament peculiar (*canté*, *cantores*, *cantó*, *cantemos*, *cantez*, *cantoren*). La segona i la tercera conjugacions tenen una forma idèntica, amb terminacions en *-ié*, i un evident paral·lelisme amb la primera conjugació (*temié*, *temiés*, *temié*, *temiemos*, *temiez*, *temieron*; *temió*, *temiós*, *temió*, *temiemos*, *temioz/temiós*, *temioron*; *temiéy*, *temiés*, *temió*, *temiemos*, *temiez*, *temioron*; *temié*, *temiores*, *temió*, *temiemos*, *temiez*, *temioren*). I per últim, a les comarques més orientals — fins arribar a la vall de Gistaín, travessant precisament per la isoglossa que limita aquest tret— es fan servir uns pretèrits perifràstics semblants als del català. Així doncs, trobem formes com ara *voy cogé*, *vas cogé*, *va cogé* (Gistaín), *vai culdre*, *vas culdre*, *va culdre* (Puebla de Roda) o *ve cantá*, *vas cantá*, *va cantá* (Benasque). La conjugació aragonesa ens ofereix molts altres aspectes interessants, com ara la indistinció entre *ser* i *estar*, però no ens detindrem en aquests punts, ja que es pot consultar l'abundant bibliografia existent.

Els estudis particulars sobre els diferents parlars altoaragonesos, junt a les anàlisis d'una bona quantitat de mapes de l'ALEANR (*Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*) que han fet diferents investigadors, han permès la seua caracterització lingüística, però també han permès constatar que la presència d'aquests trets no és, ni de bon tros, sistemàtica i que, fins i tot als llocs més conservadors, les formes autòctones s'han vist desplaçades per les castellanès. A més, és important el component aragonès en el vocabulari, especialment aquell que fa referència a la manera de viure tradicional i al medi proper, ja que és, precisament, en el lèxic on es troba el grau més alt de conservació dialectal, amb aragonesismes utilitzats per tota la regió i, fins i tot, fora dels seus límits administratius.

4. Situació actual, perspectives de futur

Els estudis que existeixen permeten conèixer amb exactitud la situació lingüística de moltes comarques altoaragoneses, tot i que hi ha altres comarques que encara estan pendents d'una investigació exhaustiva. A més, comptem amb l'ALEANR, una font molt valuosa, que proporciona dades homogènies de tota la regió. Algunes poblacions altoaragoneses — més o menys representatives de les respectives valls o comarques— destaquen en l'*Atlas* per la conservació de les seues modalitats pròpies: Ansó, Echo, Bielsa, Benasque i Gistaín. També s'hi fa palesa una considerable vitalitat a les comarques ribagorçanes no catalanoparlants, representades per poblacions com ara Campo, Santa Liestra o La Puebla de Castro. El retrocés l'acusen la resta de l'Alt Aragó: Valle de Aragüés, Canal de Berdún, Valle del Aragón, Serrablo, Valle de Tena o Sobrarbe, i les poblacions que trobem a mesura que baixem cap al sud.¹⁵ A partir de la bibliografia existent i, de manera especial, l'ALEANR, Martín Zorraquino i Enguita (2000: 71) elaboren el mapa que reproduïm a continuació, on es poden distingir cinc zones: les varietats aragoneses millor conservades

¹⁴ La *-y* final en la primera persona del singular d'aquest i d'altres temps és pròpia, especialment, de la vall d'Ansó i d'alguns punts aragonesos i navarresos pròxims (vegeu Buesa, 1976).

¹⁵ Cal indicar que la imatge dibuixada a l'ALEANR resulta prou arcaïtzant en relació a la situació actual. No hem d'oblidar la data de realització de les enquestes (entre els anys 1963 i 1968) i el perfil dels informants, gent ja major, segons els paràmetres típics de la geografia lingüística tradicional.

se situen en la zona que baixa des de Bielsa i Gistaín cap al sud i, per l'extrem occidental, a Ansó i Echo (A); la vitalitat disminueix en poblacions com Aragüés del Puerto, Bailo o Agüero (B) i encara és menor a l'oest, en poblacions com ara Fanlo o Yebra de Basa (C); en l'àmplia zona D existeixen alguns elements aragonesos que complementen el castellà; en canvi a l'est es perfila amb claredat el territori de la llengua catalana (E) i una àrea de transició amb parlars catalano-aragonesos (F) que, a la província d'Osca, baixa des de Benasque, segueix per les comunitats altoribagoçanes d'Espés, Laspaúles i Abella (a la conca de l'Isábena) i arriba fins a La Litera, amb varietats mixtes com les d'Azanuy, Calasanz i San Esteban de Litera. Es tracta d'uns parlars on el percentatge de trets aragonesos i catalans varia i, en ocasions, arriba al 50%, per la qual cosa resulta difícil, i fins i tot subjectiva, la seua adscripció filològica.¹⁶

Extret de Martín Zorraquino i Enguita (2000: 71).

No tenim xifres precises sobre la quantitat de parlants, ja que —com indiquen Martín Zorraquino i Enguita (2000: 75)— no la podem deduir simplement del recompte d'habitants de les zones determinades, perquè, als llocs on encara es conserven sistemes lingüístics clarament aragonesos, no els utilitzen tots els habitants, ni tan sols podem assegurar que els coneixen. S'han barallat quantitats diferents però, en cap cas, semblen definitives; Nagore (1989: 23-27) estableix la xifra d'11.824 habitants i 17.653 coneixedors —la suma dels quals, a voltes, es presenta com a quantitat de parlants— a partir d'una qüestió inclosa en el cens de població de 1981: es preguntava pel coneixement o ús d'algun parlar propi. Però el concepte de «parlar propi» resulta difús i el concepte de «coneixedor», poc clar; només cal

¹⁶ Vegeu Martín Zorraquino i Enguita (2000: 83-85). Sobre l'anomenada zona oriental aragonesa, seria imprescindible consultar Martín Zorraquino i altres (1995).

recordar les curioses contestacions que els enquestadors de l'ALEANR van obtenir de la pregunta «com denomina el parlar local?»: a més de *cheso*, *ansotano* o *patués*, van haver-hi respostes com *atecano*, *baturro*, *maño* i, fins i tot, *aragonés* a diverses poblacions entre les quals es troben Muel, a la província de Saragossa, o Alloza i Montalbán, a la província de Terol (Buesa, 1980: 357-400). Tornem a les xifres: segons aquestes dades, a Ansò el nombre de parlants seria de 486, la totalitat del cens, però sabem que açò no es correspon amb la realitat, ja que els propis habitants de la vall indicaven a la primavera de 1997 —en una enquesta que jo mateixa vaig realitzar— que eren pocs els que parlaven l'ansotà. En definitiva, en aquests moments no és possible presentar xifres exactes, i aquelles que s'empren no són reals.

La defensa de les varietats autòctones es va incloure com a objectiu polític en l'Estatut d'Autonomia d'Aragó de 1982, en establir que «les diverses modalitats lingüístiques d'Aragó gaudiran de protecció com a elements que integren el seu patrimoni cultural i històric». Després de la modificació de 1996, l'article 7 del text diu: «les llengües i modalitats lingüístiques pròpies d'Aragó gaudiran de protecció. Es garantirà el seu ensenyament i el dret dels parlants segons establisca una llei de les Corts d'Aragó per a les zones on l'ús d'aquestes siga predominant».

En una sessió plenària celebrada el 20 de juny de 1996, les Corts d'Aragó van aprovar la constitució d'una Comissió Especial sobre la Política Lingüística a Aragó; aquesta Comissió va aprovar un dictamen (publicat en el BOA de 21 d'abril de 1997) on s'instava a les Corts a adoptar mesures necessàries per al reconeixement i ensenyament de l'aragonès i el català com a llengües pròpies d'Aragó.¹⁷ Com a resposta a aquesta petició, l'any 1998 es va elaborar un Esborrany de Llei de Llengües que —en la meua opinió— no oferia uns plantejaments adequats ni realistes si tenim en compte la situació de l'aragonès; afortunadament, va caure en oblit. El 10 de març de 1999 es va aprovar la Llei de Patrimoni d'Aragó (BOA del 29 de març); el seu article 4 indica que «l'aragonès i el català, llengües minoritàries d'Aragó, que comprenen les diverses modalitats lingüístiques, són una riquesa cultural pròpia i seran especialment protegides per l'Administració»; a la vegada, en les disposicions finals, s'estableix que «una llei de llengües d'Aragó proposarà el marc jurídic específic per regular la cooficialitat de l'aragonès i del català, llengües minoritàries d'Aragó, així com l'efectivitat dels drets de les respectives comunitats lingüístiques, tant pel que fa a l'ensenyament de i en la llengua pròpia, com a la plena normalització de l'ús d'aquestes dues llengües als territoris respectius». En març de 2001, el Govern regional va presentar un nou Avantprojecte de Llei de Llengües i el va sotmetre a informació pública, encara que no va iniciar els tràmits parlamentaris.

El debat sobre l'aragonès continua obert i, actualment, amb una intensitat especial, tal com es pot comprovar, per exemple, en la premsa local, amb algunes propostes noves de normalització, d'una banda, i amb el rebuig d'aquests models i la petició que es defensen i potencien les varietats millor conservades, per l'altra. Davant d'aquesta situació, i en vistes al futur, és evident que no convé precipitar-se i que qualsevol mesura política adoptada

¹⁷ El contingut d'aquest dictamen i les intervencions de tots els que van participar en els debats per a la seua elaboració es van reproduir en un llibre, *Debates parlamentarios sobre la política lingüística en Aragón* (Saragossa, Corts d'Aragó, 1999).

haurà de tenir en compte la situació actual d'aquests parlars aragonesos —que no és equiparable a la situació del català d'Aragó— i, sobretot, haurà de comptar amb el suport dels seus parlants, ja que sense aquest suport estarà condemnada al fracàs.

BIBLIOGRAFIA

- ALVAR, M. (1948): *El habla del Campo de Jaca*, Salamanca, CSIC.
 —(1953): *El dialecto aragonés*, Madrid, Gredos.
 —(1986): «Modalidades lingüísticas aragonesas», dins ALVAR, M. (ed.): *Lenguas peninsulares y proyección hispánica*, Madrid, Fundación Friedrich Ebert-I.C.I., 133-141.
 —(1996): «¿Qué es un dialecto?», *Manual de dialectología hispánica. El español de España*, Barcelona, Ariel, 5-14.
- ALVAR, M. i altres (1979-1983): *Atlas Lingüístico y Etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*, 12 volums, Madrid, Departamento de Geografía Lingüística del CSIC-Zaragoza, Institución Fernando el Católico.
- ALVAR, M. (ed.) (1988): *Enciclopedia Temática de Aragón*, vol. VII, Saragossa, Ediciones Moncayo.
- ARIZA, M. (2004): «El castellano primitivo: los documentos», dins CANO, R. (coord.): *Historia de la lengua española*, Barcelona, Ariel, 309-324.
- ARNAL, M.L. (1998): *El habla de la Baja Ribagorza occidental*, Saragossa, Institución Fernando el Católico.
- BADÍA, A. (1950): *El habla del valle de Bielsa*, Barcelona, Instituto de Estudios Pirenaicos.
- BENITEZ, M.P. (2001): *L'ansotano. Estudio del habla del Valle de Ansó*, Saragossa, Gobierno de Aragón.
- BUESA, T. (1958): «Soluciones antihiáticas en el altoaragonés de Ayerbe», *AFA*, x, 23-55.
 —(1976): «La persona verbal yo en la frontera navarro-aragonesa pirenaica», *Actas del VII Congreso Internacional de Estudios Pirenaicos*, Seu d'Urgell, vol. VII-1, 39-54.
 —(1980): «Estado actual de los estudios sobre el dialecto aragonés», *Actas de las II Jornadas sobre el estado actual de los estudios sobre Aragón*, vol. 1, Saragossa, ICE, 357-400.
 —(1988): «Notas sobre las hablas altoaragonesas», *AFA*, xli, 9-24.
- BUESA, T. i R.M. CASTAÑER (1994): «El pretérito perfecto simple en las hablas pirenaicas de Aragón y Navarra», *AFA*, l, 65-132.
- CACHO, J.M. (1997): *Juan Fernández de Heredia: Gran Maestro de la Orden de San Juan del Hospital*, Saragossa, CAI.
- CASTAÑER, R.M. (1991): «Las hablas altoaragonesas. Estado actual de la cuestión», dins ENGUITA, J.M. (ed.): *Jornadas de Filología Aragonesa. En el L Aniversario del AFA*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, vol. II, 265-317.
 —(1996): «Contribución al estudio de las hablas altoaragonesas», *Actas del III Congreso Internacional de Historia de la Lengua Española*, Madrid, Arco/Libros, vol. 2, 1.021-1.034.
 —(1997): «Hablas altoaragonesas», *Actas del I Encuentro «Villa de Benasque» sobre lenguas y culturas pirenaicas*, Saragossa, Gobierno de Aragón, 67-82.
- CASTAÑER, R.M. i altres (en premsa): «Aproximación al estudio de la entonación aragonesa», *Estudios de fonética experimental*.
- CONTE, A. i altres (1977): *El aragonés: identidad y problemática de una lengua*, Saragossa, Librería General.
- COSERIU, E. (1981): «Los conceptos de “dialecto”, “nivel” y “estilo de lengua” y el sentido propio de la dialectología», *Lingüística Española Actual*, III, 1-32.
 —(1986): *Introducción a la lingüística*, Madrid, Gredos.

